

JOSEF MACEK

Michael Gaismair, a tiroli forradalmár

Vannak az emberiség történetében maradandó értékű pillanatok és korszakok, amelyekről mindig és minduntalan megemlékezünk, mert előre vezetnek a múltból a jövőbe. Ilyen emlékezetes időszak az 1525—1532 évi tiroli parasztháború, melynek története szorosan egybefonódik Michael Gaismair életével és tevékenységével.¹

A mi korunkban neve sajnos viszonylag kevésbé ismert, mert az olasz, osztrák, német és svájci történészek csak csekély figyelmet szentelnek neki.² De meg vagyok róla győződve, hogy Michael Gaismair a történészek teljes figyelmét, sőt az egész emberiség csodálatát és szeretetét is megérdemli. Ő nem egy jelentéktelen lázadás helyi vezetője volt csupán, hanem a reformáció egyik legnagyobb férfija, minden idők egyik legzseniálisabb politikusa és gondolkodója.³

Mint ahogy a középkor nagy személyiségei esetében ez lenni szokott, Michael gyermekkoráról és ifjúságáról is csak keveset tudunk; még születésének évét sem ismerjük. Külső megjelenésének egy 1526. évi leírása szerint⁴ 1490 körül születhetett. Bölcsője egy magányos hegyi faluban, Cèves-ben (Tschöfs) ringott. Ott élt a Gaismairok szerteágazó családja.⁵ Jakob Gaismair gazdálkodó volt, de a tizenötödik század vége felé kezdett a tiroli ezüsbányászat fellendüléséből hasznot húzni; Telves-ben (Teffs) az „Under der Kalch wandt” nevű bánya az övé volt.⁶ Jómódba jutott és vállalkozó szelleme jóvoltából végül is Miksa császár hivatalnokká lett. E bányatulajdonos, császári tisztviselő és vagyonos szabad paraszt családjában látta meg a napvilágot Michael Gaismair és két testvére, Hans és Jakob. Nem egy bányászlegény fia volt tehát, mint ahogy a hagyomány tartja, hanem egy magasállású, jómódú emberé. Ebben a családban a

¹ Ez a tanulmány *J. Macek* monográfiáján alapszik: Tyrolská selská válka a Michal Gaismair (A tiroli parasztháború és Michael Gaismair). Praha. 1960.

² Az 1. jegyzetben idézett művem az egyetlen, amely Gaismair életét és tevékenységét a forradalmi mozgalommal összefüggésben tárgyalja. A tiroli parasztháború irodalmában sok téves és hibás adat szerepel. Pl.: *G. Franz*: Der deutsche Bauernkrieg (1933), 286. l. Gaismair halálának időpontjaként tévesen 1530 szerepel; *Otto Stolz*: Geschichte des Landes Tirol (Innsbruck—Wien—München. 1955), 522. l. nem tudja, hogy Gaismair 1532-ben halt meg.

³ Ezt már Engels is sejtette, ld. *Engels F.*: A német parasztháború. (Budapest. 1949) 109. l.

⁴ *L. F. Baumann*: Akten zur Geschichte des Bauernkrieges aus Oberschwaben. Freiburg i. B. 1877 és *H. Sander*: Vorarlberg zur Zeit des deutschen Bauernkrieges. (MIÖG IV. kieg. köt. 1893. 362. l.).

⁵ *E. Auackenthaler*: Michael Gaismairs Heimat und Sippe (Der Schlern 21. 1947, 18—19. l.), *ugyanő*: Der Schlern, 1928, 410—413. l.

⁶ Landesregierungsarchiv (a továbbiakban: LRA) Innsbruck, Cod. 3241, fol. 139°.

szabadság, a bátorság, sőt az akkori viszonyokkal szembenálló dac légré uralkodott. Persze, az idősebb Jakob a társadalmi ranglétra magas fokára emelkedett, tekintélyes vagyont szerzett; de mennyivel többre vihette volna, ha nincsenek a nemesi előjogok és mindazok az akadályok, melyek az alacsony származású embereknek útjukat állták. E rátermett, vállalkozókedvű, gazdag embernek a tizenhatodik század elején olyan törvények és előírások kötötték meg a kezét, amelyek csak a nemes származásúak felemelkedését engedték meg, míg a többieket előre megszabott, és állítólag az isten akaratának megfelelő korlátok közé szorították. Tirolban is érvényesült a középkori egyháznak a „három rend”-ről szóló alaptétele, mely szerint a társadalomban az első hely a papságot illette, a második hely a nemességre volt, míg a dolgozó nép a harmadik helyre szorult: „Te imádkozz, te küzdj, te pedig dolgozz” — volt a jelszó. A harmadik rendbe tartozók arra voltak ítélve, hogy — isten akarta, így rendelte — a két első rendet, az egyházat és a nemességet eltartsák. Joggal feltételezhetjük, hogy Jakob Gaismair családja aligha lelkesedett azért a társadalomért és a „három rend”-ről szóló tanításért. Miért nem nyerheti el egy személyében arra alkalmas, Fortuna⁷ által kegyelt egyén ugyanazokat a méltóságokat és jogokat a társadalomban, mint a nemes ember? Ilyen és hasonló kérdések foglalkoztathatták a Gaismair-családot falusi életében, miközben lázas iparkodással kutatták a föld gyomrában az ezüstereket, és napról-napra küzdöttek boldogulásukért.

Így Michael Gaismair a családi körből pontosan meg nem fogalmazott, inkább megsejtett elégedetlenséget hozott magával a fennálló társadalmi renddel szemben. Elégedetlenségét még fokozta az elnyomott emberek nehéz életének és a bányászok küzdelmes munkájának látványa.⁸

Sokat írtak a történészek a középkori Tirol lakosságának szabadságáról. De nem nagyon írtak arról, hogy ezt a viszonylagos politikai szabadságot, amelyet a gazdag parasztok önkormányzat formájában élveztek — de amely szabadság korántsem vonatkozott a kisparasztoakra, szellőkre, napszámosokra és a cselédségre —, teljes mértékben ellensúlyozta a gazdasági elnyomás. Michael Gaismair megfigyelhette, hogyan érvényesíti jogait a nagybirtokosság. Láttá, hogy a brixeni püspöknek és kanonokainak tisztviselői, a Thun, Völs, Wolkenstein, Firmian és más nemesi családok hivatalnokai hogyan hajtották be évente kétszer az ún. censust, ti. pénz- és terményadót, mely utóbbi főleg borból, ézenkívíül sajtból és húsból állt. Éppen a tizenötödik század elején kezdett a városi piac nagyobb méreteket ölteni, és az egyházi méltóságok viselői, valamint a hűbérurak megkettőzött igyekezettel törekedtek lehetőleg nagy pénzbevételre szert tenni. A ládáikba ömlő csengő pénz legbőségesebb forrása ismét az alárendelt nép lett. A régi hagyományos adókhöz egyszerűen újabb, ún. rendkívüli adók járultak. Lassanként ezek a rendkívüli adók is rendszeresekké váltak és „egyes községekben” még a rendes censust is meghaladták. A piacgazdálkodás rabjává vált nemesek mindent áruvá alakították át. Az erdőből, a rétből, sőt még a pata-

⁷ A renaissance „Fortuna”-fogalmáról ld. pl. A. Doren: *Fortuna im Mittelalter und in der Renaissance* (Vorträge der Bibliothek Warburg, 1922—1923, I. Leipzig—Berlin, 1924, 119. l.). — L. Gasparetti: *Il de fato, fortuna et casu di Coluccio Salutati* (La Rinascita, Firenze, 1941), N. Badaloni: *Discussioni umanistiche su fato e libertà* (Critica storica I. 1962, 258—294. l.). Összefoglaló értékelést ad: E. Garin: *Der italienische Humanismus*. Bern, 1957. 64 l.

⁸ A tirolai nép nehéz helyzetéről a legjobb tájékoztatást — inkább a konkrét események ábrázolásában, mint következtetéseiben — H. Wopfner: *Die Lage Tirols zum Ausgang des Mittelalters und die Ursachen des Bauernkrieges* (Berlin—Leipzig, 1908. — Abhandlungen zur Mittlere und Neuere Geschichte, 4. köt.) adja.

kok vizéből is áru lett. Az alattvalók csak akkor legeltethettek a réteken, vadászhattak az erdőben és halászhattak a patakokban, ha a megfelelő adót előre megadták. Aki vonakodott fizetni, aki képtelen volt pénzt adni urának, azt erőszakkal kényszerítették. Birtokát (mely úgyszólván csak addig volt az övé, amíg földesurának úgy tetszett) elkobozták, őt magát gyakran börtönbe is vetették.⁹

A fiatal Michael Gaismair mindenütt ezt a kizsákmányolást látta maga körül és a bányászok keserves életét is. Tirolt akkoriban ezüstláz fogta el.¹⁰ Az újonnan feltárt bányákban összefutott a szegénység egész Európából. Voltak köztük kalandorok, akik szerencsecsillagukban bíztak, de főként munkanélküliek, szegények jöttek, akik a bőkezű anyaföldtől reméltek kenyeret népes családjuknak. A bérért dolgozó bányászok elszegődtek a bányabirtokosokhoz és nagy kereskedő cégekhez, amelyek a bányakutatás jogát és az összes kiváltságokat megszerezték Tirol grófjától. Bár a legtöbb nagy dél-német kereskedőház, nevezetesen Fugger,¹¹ Ilöchstetter, Paumgartner az Inn völgyében nyitottak bányákat, hatalmuk és befolyásuk az Alpok déli lejtőin Colle Isarco-ig (Gossensass), Vipiteno-ig (Sterzing), Chiusi-ig (Klausen), a Val di Pusteria-ig (Pustertal) és Trident körül egészen Primiero-ig, a Velencei Köztársaság akkori határáig terjedt. A technika elmaradottsága miatt a bányamunka nehéz és veszélyes volt, a vállalkozók éhbérekért fizettek, és a munkaidőt napi 16 órára hosszabbították meg. A bányászok fellázadtak ezek ellen az embertelen állapotok ellen. A XV. század vége óta halljuk dühkitöréseiket, bérköveteléseiket; csoportosulásokra kerül sor és 1493-ban Primieróban tanúi leszünk az első bányász-sztrájkoknak.¹²

A fiatal Gaismair első tanítómestere az élet volt. Megismertette vele az emberi nyomort és igazságtalanságot, a felsőbbiségekért keményen dolgozó nép nélkülözéseit; de egyben nyomor és fényűzés, éhezés és vagyon, munka és lenyélés álltak szemben egymással. Családjá és barátai hatására Michael Gaismair az egyszerű dolgozó néphez tartozónak érezte magát, és gyűlölni kezdte az előkelők és kizsákmányolók világát. Lehet, hogy túlzottan egyértelmű szavakat használtak, mert inkább homályos sejtelmek és érzések élhettek Gaismair tudatában, mint világosan átgondolt eszmék. Maga az iskola (nyilván a püspöki iskola Brixenben)¹³ sem gyűjtött tisztább fényt az ifjú lélekben. Ellenkezőleg, az iskola keltette fel benne átmenetileg a vágyat, hogy az előkelők soraiba emelkedjék. Ezért lesz először irnok a leghatalmasabb dél-tiroli nemes, Leonhard von Völs.

⁹ Az 1. jegyzetben idézett monográfiámban elemeztem az egyes községek (falvak) 1524—1525 években benyújtott hatalmas panaszanyagát. (A panaszpontok megtalálhatók *H. Wopfner*: Acta Tirolensia. Quellen zur Geschichte des Bauernkrieges in Deutschtirol, 1525. I. rész, Innsbruck, 1908).

¹⁰ A tiroli bányákról ír *Max v. Isser Gaudenthurm*: Schwazer Bergwerksgeschichte (Berg- und Hüttenmännisches Jahrbuch 52, Wien, 1904, 432. sk. 1.), a tiroli rézkereskedelemtől *Jacob Strieder*: Die Entstehung eines deutschen frühkapitalistischen Montanunternehmertums im Zeitalter Jacob Fuggers des Reichen (1459—1525); Beiträge zur Geschichte der Technik und Industrie, XIX. köt. Berlin. 1929. 5. sk. 1.).

¹¹ *Friedrich Dobel*: Über den Bergbau und Handel des Jacob und Anton Fugger in Kärnten und Tirol (1495—1560). Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben und Neuburg, IX, Augsburg, 1882, 198. sk. 1. — *Götz v. Pölnitz*: Jakob Fugger I. Tübingen. 1949. 39. sk. 1.

¹² *L. H. Wopfner*: Die Lage Tirols. 143. I. 3. jegyz.

¹³ *Anton Zingerle*: Dom- und Stiftschulen Tirols im Mittelalter (1896). 6. 1.

tartomány-főnök kancelláriáján,¹⁴ és végre Sebastian Sprentz brixeni püspök titkára.¹⁵

De Michael Gaismair, a művelt irnok és titkár, nemcsak az élet gazdagságát, ünnepségeit és érzéki örömeit figyelte maga körül és nemcsak a politikai és pénzügyi műveleteket; hanem meglátta az uralkodó osztály létének forrását és alapját is. A püspöki bíróság elé léptek a szegények, akik képtelenek voltak adójukat megfizetni, vagy ellenszegültek a püspöki fegyveresek önkényének, és most lehorgasztott fejjel várták az ítéletet: egyik kezük levágását, nyelvük kitépését — mert az „isten kegyelméből” lett felsőbbség ellen zúgolódni merészeltek, — vagy évekig tartó börtönt. Az ilyen ítéleteket Michael Gaismair bevezette egy könyvbe, melynek szélén, gondolataiba mélyedve, a megalázottak és megkínzottak iránti együttérzését fejezte ki:

„Ich leid und schweig
und trag Geduld
mit aller Unschuld”

és valamivel alább:

„Nem marad jó jutalmazatlanul, gonosz bosszúlatlanul” és végül „lassan is messzire lehet jutni”. Az ilyen feljegyzések¹⁶ bepillantást engednek a művelt irnok gondolkodásába és megmutatják, hogy lelke mélyén nem azonosította magát a hűbérurak praktikáival, a néppel érzett és kiutat keresett. Hogyan lehetne ezeken az embereken segíteni? Nekik van-e igazuk, vagy a püspöknek? Melyik oldalra álljon? A lusta élőködők érdekeit védje, vagy álljon a dolgozó nép mellé? E gyötrő kétségek útvesztőjében a reformáció gondolatai jöttek segítségére, amelyek 1517 után Németországból és Svájcból kiindulva egész Európában elterjedtek. Luther és főként Zwingli tanai, amelyeket számos vándor hitszónok hirdetett, és amelyekről számtalan vitairat, röplap és könyv szólt, segítették Michael Gaismairt az igazság útjának keresésében.¹⁷ A reformáció eszméi harcra szólítottak a bűnös, birtokkal és vagyonnal terhelt egyház ellen, az egyszerű hitre helyezték a hangsúlyt, a bibliai egyszerűséget és az apostolok szegénységét állították példaképül; szigorúan bíralták a fennálló viszonyokat és letépték a dicsfényt az egyházi tisztségviselők és az előkelőségek homlokáról. Bár a reformáció az ősegyház aranykorának megújhodását kívánta, mégis előbbre vitte az embereket, mert segítségükre volt abban, hogy az akkori társadalmi rendnek véget vessenek. Különösen az egyszerű, szegény prédikátorok értelmezésében kapott a reformáció nem egy gondolata forradalmi csengést. Michael Gaismair a reformációnak ezeket a nép köréből származó eszméit szomjas lélekkel fogadta magába, és hatásukra kapcsolatba lépett a titkos forradalmi bizottságokkal, melyek 1524-ben alakultak az „Adige-menti ország”-ban.

A forradalmi szervezet megalakítása során több személy került szóba. Elsősorban Peter Pässler,¹⁸ a híres lázadó; akinek a börtönből való megszabadí-

¹⁴ Franz Schweiger's Chronik der Stadt Hall von 1303—1572 (ed. v. Schönherr), 88. l.

¹⁵ Gaismair és a püspök barátai kapcsolatát tükrözi pl. az 1525. jún. 19-én kelt levél. (A. Holländer: Michael Gaismairs Landesordnung 1526. Der Schlern XIII. 1932, 378—379. l.).

¹⁶ Beda Weber: Die Stadt Bozen (1849). 78. l. Ezeket a feljegyzéseket azonban a brixeni hercegrészi levéltárban nem tudtam megtalálni.

¹⁷ J. Macek: Tyrolská selská válka, 87—131. l.

¹⁸ J. Macek: Petr Pässler v tyrolské a salcburské selské válce (Pässler Péter a tirolí és salzburgi parasztháborúban). Československý časopis historický (a továbbiakban ČSCH) VI. 1958. 1—33. l.

tása volt a tulajdonképpeni jeladás a forradalmi kitörésre (1525. május 9.). Peter Pässlert hosszú fogság után 1525. május 9-én végezték volna ki; mikor azonban a poroszlók a vesztőhelyre vezették, felkelt a nép és kiragadta kedvelt emberét a püspök kezéből. Természetesnek látszott hát, hogy Pässler álljon a közeli és távoli hegyi falvakból Brixenbe sereglett forradalmár csapatok élére. De a nép választása mégis 1525. május 13-án¹⁹ Michael Gaismairra esett, mert a parasztok és bányászok benne látták a legjobban felkészült és sokoldalúan képzett vezért.

1525. május 9-én kitört tehát a tiroli parasztháború, és így Tirol grófság paraszti népe és bányásza a német, svájci és osztrák parasztság mellé álltak. Akkor már Dél- és Közép-Németország széles vidékei a parasztcsoportok uralma alatt voltak és a tiroli felkelők kapcsolatba léptek velük; mindenekelőtt az „Allgäui sereg”-gel, melynek Brixenben küldöttjei voltak és a következő közös lépésekről tárgyaltak.²⁰ Figyelembe kell azonban vennünk azt is, hogy a tiroli parasztháború akkor tört ki, amikor a német parasztok hatalma már hanyatlóban volt, és megindult a sváb és bajor nemesség támadása. A forradalmi mozgalom kibontakozása szempontjából tehát a nemzetközi helyzet kezdettől fogva hátrányosan alakult. Ez azután a tiroli parasztháború erőinek aláásására vezetett. A nemesség, a császár és az egyház számára lehetővé vált, hogy az egyes felkelő csoportokat egymás után semmisítsék meg.

További gyengéje volt a tiroli mozgalomnak 1525-ben a helyi széttagoltság és a belső egycetlenség. A felkelők között hamarosan két szárny alakult: egyik oldalon álltak a konzervatívok — a gazdag parasztok, bányászok és polgárok, szemben velük a radikálisok — a szegény parasztok, bányászok, napszámosok és béresek, a „szegény nép”. A konzervatívok úgy gondolták, hogy a helyzet javítását tárgyalások és követküldések útján érhetik el. A polgárok és parasztok a „községek” intézményére támaszkodtak, valamint a polgárok és jómódú parasztok azon jogára, hogy a helyi és tartományi gyűléseken részt vehettek. Azt hitték, elegendő lesz a tartományi gyűléseken felvetni a vitás kérdéseket, és ezáltal a rendkívüli adók, a robot és a census megszüntetésére ösztönözni. A radikálisok viszont, akiknek még ahhoz sem volt joguk, hogy részt vehessenek a községi és tartományi gyűléseken, fegyveres erővel akarták a nemességtől és az egyháztól az engedményeket kiesikarni. Sőt azt hangoztatták, agyon kell ütni a nemeseket és prelátusokat, meg kell szabadítani a világot a „nagy kutyák”-tól;²¹ eljött az általános özönvíz ideje, melyet számos jóslat hirdetett. A forradalmár szegény nép az alattvalói adók és kötelezettségek, a robot teljes megszüntetését, a bűnös és kapzsi egyház szétrombolását és egy népszerű evangéliumi egyház létesítését követelte. A felkelés kezdetén a lázadók csapataiban a radikálisoknak ezek az elképzelései voltak az uralkodók. Egész Tirolban rohamra indult a nép a várak ellen, elfoglalta azokat, elkergette a nemeseket, elégette az alattvalói kötelezettségekre vonatkozó feljegyzéseket, feldúlta a

¹⁹ G. Kirchmair: Denkwürdigkeiten. Fontes rerum austriacarum I. Wien, 1855. 472. l. Néhány parasztvezér kihallgatásakor azt vallotta, hogy Gaismairt a községek képviselői választották meg. (LRA Innsbruck, Hofreg. R.A. IV, 30, és L'archivio di Stato, Bolzano, L. 38. N. 14F).

²⁰ LRA Innsbruck, Buch Tirol 1523—1527, Fol. 61^v; LRA Innsbruck, Causa Domini 1523—1526, Fol. 224.

²¹ Így szidalmazta Martin, a brixeni kovács, a főpapokat és a nemeseket (L'archivio di Stato, Bolzano, L. 38. No. 14 F. Col. 27), hasonlóképpen a brixeni Andre Müller is (LRA Innsbruck, Hofreg. IV. A 30, Fol. 295). De főként a novacellai Leinhart Püchler lépett fel ilyen forradalmár beszéddel. (LRA Innsbruck, Hofreg. A. IV. 30, Fol. 46^v—47, és L'archivio di Stato, Bolzano, L. 38. No. 14, Fol. 28^v).

kolostorokat és plébániákat, elpusztította azt, ami a Fuggereké volt. 1525. május 9-én megszállták a felkelők Brixen városát és várát, utána a neustifti (Novacelle) kolostort, majd kemény harcok után elfoglalták Prössels, Kaldiff, Enn és Königsberg várát. Szinte harc nélkül jutottak május 13-án Bolzano és 14-én Merán birtokába.

A felkelés nem korlátozódott csupán a németnyelvű parasztek és polgárok lakta vidékekre, hanem kiterjedt a Val di Non, a Val di Sole, a Val Sugana területére és a tridenti püspökség jelentős részére is, ahol még éltek a régebbi — főként az 1477. évi, Val di Non-i — parasztfelkelések hagyományai.²² Magában Tridentben május 13-án tört ki a felkelés; a püspök, Bernhard von Cles, fejtelten zavarban és félelemben menekült dél felé.²³ Követték őt a menekülésben a többi egyházi méltóságok és hűbérurak, s a lázadók dühös haragja elől a Velencei Köztársaságban kerestek menedéket. 1525. május 20-a körül már a Brenner hágótól egészen Giudicariáig Dél-Tirol hatalmas területei a forradalmár plebejusok kezén voltak.

Ekkor azonban már lassanként szóhoz jutottak a konzervatívok és a polgárok, akik kezdték a felkelésben saját koncepciójukat megvalósítani. Nagymértékben segítségükre volt ebben a tartomány uralkodója, Tirol grófja, V. Károly császár fivére és képviselője, Habsburg Ferdinánd.²⁴ Ferdinánd rendkívül művelt és tehetséges uralkodó volt, és bár akkor még nem értett németül (spanyolul, latinul és olaszul beszélt), rögtön átlátta, hogyan fojtható el leginkább a felkelés. Nem hallgatott buzgó tanácsadóira és segítőire, akik kegyetlen megtorlást és katonai beavatkozást sürgettek a felkelők ellen, hanem azt a taktikát választotta, hogy részleges engedményeket tett és egyidejűleg a konzervatívokat támogatta.²⁵ Higgadt logikával mérlegelte a helyzetet, látta a Németországból, Svájból, az osztrák tartományokból, Salzburgból Tirolba átesapó lángokat; ismerte a nehézségeket, amelyekkel császári fivérének seregei a Pó síkságon találtakoztak, és lemondóan tekintett üres kincstárára. Mindebből arra a következtetésre jutott, hogy a leghelyesebb kívárni, jelentéktelen időleges engedményeket tenni, közben pedig titokban összegyűjteni az erőket a visszavágásra. Ez a taktika színleg alkalmazkodott a felkelők konzervatív szárnyának nézeteihez és egyúttal megfelelt a régi néphitnek az igazságos és jólelkű uralkodóról, mert a jóslatok és mondák szerint egy ilyen uralkodó fogja meghozni a nép boldogságát. Ilyen reményeket keltett és erősített meg a fiatal, akkor 23 éves Ferdinánd, és a felkelő nép azt hitte, hogy megbízható támaszra talált az ő személyében. „Nem a herceg ellen lázadunk, hanem kegyetlen hivatalnokai, a nemesség és a főpapság ellen, akik a herceget félrevezetik”, mondták a felkelők, és ebben a hitükben egyetemesek voltak valamennyien, konzervatívok és radikálisok.²⁶

²² *Giambattista Sardinia*: La guerra rustica nel Trentino (1525), Venezia. 1889. 105. l.

²³ A parasztháború benyomásairól ír Bernhard von Cles Ferdinánd főhercegnek (Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Grosse Korrespondenz 25a). A Tridentben és környékén lejátszódott eseményekre sok új adat található gróf Thun Zsigmond levelezésében (ma: Dèčini Levéltár. (1525—1526 év). E forrásokat én használhattam elsősorban. Időrendi adatokat közöl *I. Porri Pincii Mantuani*: De gestis ducum Tridentinorum. Mantova, 1546. 67v—68.

²⁴ *W. Bauer*: Die Anfänge Ferdinands I. (Wien—Leipzig. 1907) 7. l. A fiatal főherceg jellemzéséhez *Marino Sanuto*: I Diarii XL. Venezia. 1890. Col. 291. XLIV. Venezia. 1890. Col. 383.

²⁵ Ezt a taktikát már abban az utasításban is megtaláljuk, amelyet az 1525. májusi novacellai rész-tartományi gyűlésre küldött megbízottai számára adott. Az utasítás szövege a dèčini levéltárban: 1925. év, 1525. máj. 13. dátum alatt valamint ugyanez: LIRA Innsbruck, Cod. Tirolische Empörung, Fol. 29.

²⁶ Dèčini Levéltár 1525. május. Pl. a Kaldiff-i lázadók.

Michael Gaismair is bízott Ferdinándban, hitt ígéreteiben, mikor az Innsbruckból érkező levelekben azt olvasta, hogy „az uralkodó” meg fogja oltalmazni mindazokat, akiket jogtalanság ért, és magáévá akarja tenni panaszait. Ezért értett egyet azzal, hogy az egyes „községek” kérelmeiket és panaszait írásba foglalják s ezeket előbb a novacellai résztartománygyűlés tárgyalja,²⁷ később pedig a meráni tartománygyűlés, ahol azt a részleges programot kellett volna megfogalmazni, amelyet Ferdinánd főherceg elé akartak terjeszteni.²⁸ Gaismair nem értette meg, hogy Ferdinánd ezzel az ügyes manőverrel megbontotta a forradalmi nép egységét, és azt a kompromisszumok és hosszadalmas tárgyalások útvesztőjébe vezette. De a forradalom kapitánya minden felszólítás ellenére sem oszlatta fel hadseregét, sőt maga is erősítette és védelmezte általa a felkelt vidék középpontját, Brixent.

Az innsbrucki tartományi gyűlésen 1525. június 12-én²⁹ kezdődtek a tárgyalások a nép összes követeléseiről, amelyeket az ún. meráni pontokban foglaltak össze. A felkelők a reformáció programjával és azzal a kéressel járultak a herceg elé, hogy csökkentsen az adókat és enyhítsen nyomasztó helyzetükön. Ez tehát semmiképp sem volt forradalmi program, mert a tiroli parasztháború akkorra már teljesen a konzervatívok kezébe került. A polgárok pedig, a tiroli városok fejlődésének általános elmaradottsága folytán, rövidesen a nemességgel és az egyházzal való teljes egyetértés elérésére törekedtek. Ebben a vonatkozásban Trident városát illeti a kétes értékű elsőség. Ennek ellenére teljesen szokatlan jelenségek mutatkoztak az innsbrucki tartományi gyűlésen. A küldötteket ugyanis, a korábbi gyakorlattól eltérően, a községek, a forradalmi nép választotta. Így jelent meg első ízben a tartományi gyűlésen a szegény nép (túlnyomórészt Tridentből és Brixenből). A képviselők már a tárgyalások elején elérték, hogy az egyházi tisztségek viselői az ülésekről kirekesztessenek, és hogy a szavazás nem a rendi kvóta szerint, hanem fejenként történjék. Tudomásom szerint ez volt Európa történetében az első eset, hogy a népnek sikerült a tartományi gyűlésen az egyházi méltóságok politikai jogait elvitatni és a rendi képviselet közepkori alapelvét hatálytalanítani. Nagy számbeli fölényük folytán a parasztoknak döntő szavuk volt a tartományi gyűlésen; ezért nevezik az innsbrucki tartományi gyűlést gyakran paraszttartományi gyűlésnek is.

A tartományi gyűlés kezdetben viharos lefolyása nem riasztotta vissza Ferdinánd főherceget. Megfigyelte, hogyan szenvedtek lassanként vereséget a németországi paraszthadseregek, kapcsolathá lépett a tartományi gyűlésen a nemességgel és a városokkal, és teljesen elszigetelte a radikálisokat. Állandóan késleltette a tárgyalások menetét, ígéreteket tett, de azok teljesítését halogatta; így az innsbrucki tartományi gyűlés július 21-ig megszakítás nélkül gyűlésezett, és egy olyan határozattal ért véget, hogy bizottságokat kell kiküldeni, amelyek az egyes panaszokról tovább fognak tárgyalni. Ferdinánd kénytelen volt a brixeni püspökség szekularizációjához hozzájárulni, amely így világi igazgatás alá került. Az alattvalóknak néhány jelentéktelen könnyítést engedélyezett, és megparancsolta a mértéktelen rendkívüli adók eltörlését; ugyanakkor elutasította

²⁷ Dëčínben őrzik a novacellai (Neustift) rész-tartományi gyűlés tárgyalásának másolatát. Ez a tendencia fellelhető Gaismair Ferdinánd főherceghez írt levelében is. (Dëčini Levéltár, 1525 május végén.)

²⁸ A novacellai (Neustift), innsbrucki és kiváltképp a meráni tartományi gyűléseket részletesen tárgyaltam egy tanulmányomban; *J. Macek: Zu den Anfängen des Tiroler Bauernkrieges. Der Landtag der Bauern in Meran und die sogenannten Meraner Artikel. Historica I. Praha. 1959. 135—196. l.*

²⁹ *J. Macek: Zu den Anfängen des Tiroler Bauernkrieges.*

az olyan követelések nagyrészét, melyek a legelők, erdők és vizek szabad használatára vonatkoztak, vagy a nyomasztó külkereskedelmi és belső vámok, valamint az adók eltörlésére irányultak. Másnap Ferdinánd elutazott Innsbruckból, hogy a félrevezetett és magukra maradt felkelők ellen külföldön gyűjtsön haderőt.

Michael Gaismair még akkor sem látott át a főherceg ravasz politikáján, sőt az ígért garanciákban bízza 1525 augusztus havában átadta a brixeni várat őrségével együtt a herceg megbizottainak,³⁰ és tárgyalni kezdett Ferdinánd hivatalnokaival. Ezek azonban egy kedvező alkalmat felhasználva, augusztus 20-án csellet elfogták a gyanútlan parasztkapitányt, s az innsbrucki várbörtönbe zárták.³¹

Csak az innsbrucki kormánynak ez az árulása nyitotta fel Gaismair szemét. Elfogatása a forradalmi mozgalom számára halálos csapást jelentett. Amint azt a középkori forradalmi mozgalmakban gyakran megfigyelhetjük, a vezetők és alkalmas politikusok elvesztése a felkelés széthullásához vezetett. Hiába fordult a nép újra a fegyverekhez, hiába vonultak az olasz alattvalók és bányászok újra Bernhard püspök és a nemesség ellen. Megkezdődött a tirolai parasztháború második szakasza.

Míg az innsbrucki tartományi gyűlésig a felkelés Tirol grófság teljes területére támaszkodott, 1525 júliusában a forradalmi mozgalom bázisa Dél-Tirolban (azaz a Brennertől délre) és Tridentben volt. A felkelést az olasz alattvalók kezdték Nomiban,³² további csoportok csatlakoztak hozzájuk Val Sugana-ban, Val di Non-ban és Val di Sole-ban.³³ Trident környékén is tömörültek a forradalmi szegény nép és a bányászok csapatai. Újból felhangzott a követelés, hogy a nemességet és a főpapságot teljesen meg kell semmisíteni, s a dolgozó embert meg kell szabadítani, újból feltűntek a népi reformáció eszméi is. De nem sikerült az egyes csoportokat az ostromlott Trident alatt egyesíteni; a felkelők magukra maradtak, és szétzavarták őket (1525. augusztus 30.). Így jártak a felkelő csoportok Merán és Brixen közelében is. Az egész tartományt megszállták az újonnan toborzott zsoldos csapatok, és 1525 szeptember végére a nyugalmat egész Tirolban erőszakkal helyreállították. A felkelők százait száműzték az országból, vagyonukat elkobozták, vagy kivégezték őket. Michail Gaismair fogóságában értesült a szomorú eseményekről és tehetetlenségében ökölbe szorult a keze. Forradalmi tevékenységéért rá is a fejedelem büntetése, a vérpád várt. Az idő haladt és a forradalom kapitánya újból végig gondolva sikereit és veréseit, felismerte az elkövetett hibákat. Szilárd meggyőződésévé vált, hogy még nem veszett el minden; ahogy a „közember” felszabadítása a hűbéri elnyomás alól és az evangéliumi tanítás hirdetése oly magasztos gondolatok, amelyekért érdemes újból harcban állni. És 1525. október 7-re virradó éjjel sikerült az innsbrucki börtönből megszöknie.³⁴

Menekülése után első útja Sterzing körüli szülőhelyére, fivéreihez, barátaihoz és ismerőseihez vezetett. Kárbavesztett a kormányzat minden igyekezte,

³⁰ LRA Innsbruck, Tirolische Empörung 1525. Fol. 193v, LRA Innsbruck, An d.F.D. II. Fol. 4.

³¹ A rendi bizottság Gaismairt 1525. aug. 11-re Innsbruckba megidézte (LRA Innsbruck, Tirol. Empör. Fol. 177v és Fol. 180v).

³² *Raffaele Zotti*: Storia della Valle Lagarina II. Trento. 1863. 27—28. l. Új források található Tridentben (Bibliotheca communale Trento, Cod. 776, Fol. 114v—115), ahol a lázadók kihallgatását jegyzőkönyvezték.

³³ Figyelembe veendő itt az Archivio Trentinoban található anyag is (IX. 1890, 1893 stb).

³⁴ LRA Innsbruck, Tirol. Empör. 1525. Fol. 358v.

hogy „az ország első és legnagyobb lázadóját” — ahogy a kémekhez és tisztviselőkhez intézett számos felhívásban írták — újból kézrekerítsék. Nyomtalanul eltűnt. De egy napon megjelent az innsbrucki templom kapuján Gaismair „búcsúlevele”,³⁵ amelyben kifejtette, hogy miért menekült el. A tartományi jog szerint szabad embert nem lehetett börtönbe vetni, amíg bűnét nem bizonyították rá. Szégyenletes volt a herceg hatóságaitól, hogy így jártak el vele szemben, s hogy ezenfelül még feleségét és kisgyermekét is durván bántalmazták. Ünnepelesen tiltakozott ilyen önkény ellen, és bejelentette elhatározását, hogy küzdeni fog az igazságért, „mivel parazsa még nem hült ki”³⁶ — a felkelés a küszöbön állt.

A forradalmár tiltakozása világosan mutatta szándékait, a szavakat tett követte. Fáradhatatlanul látogatta barátait, a titkos forradalmi bizottság tagjait és szervezte az új felkelést. Az innsbrucki udvari tanács azonban erélyesen lépett fel Gaismair családjá ellen; börtönbe vetették feleségét és fivéreit, és újabb zsoldos csapatok őrködtek a tartomány békéjén.³⁷ Michael Gaismairnak nem maradt más választása, elhagyta Tirolt, hogy a forradalmat a határon túl készítse elő. Ezzel kezdődött a dráma következő felvonása.

-November elején Gaismairt Graubündenben,³⁸ majd Zürichben³⁹ találjuk, barátjánál, a már akkor híres hitújítónál, Ulrich Zwinglinél.⁴⁰ Mint már említettük, a svájci reformáció hatása Tirolba is eljutott.⁴¹ De eljutottak annak a szabadságharcnak az eszméi is, amelyet a svájci kantonok szövetsége a Habsburgok, a nemesség és az egyház ellen vívott. A tirolai nép szemében akkor Svájc a szabadság hazája volt. A „Schwizerle” szó lázadót, izgatót jelentett.⁴² Ezenfelül a főpapság elleni fellépésével újból felszította a nép reményeit. Gaismair a művelt gondolkodót látta Zwingliben, aki képes volt arra, hogy az emberek új életének koncepcióját minden szempontból átgondolja. Gaismair viszont a gyakorlati, politikai és katonai kérdésekben segítette tanácsaival barátját, Zwinglit. Gaismair befolyását világosan mutatja a „Haditerv”, amelyben Zwingli Dél-Németország, Svájc és Tirol nagy evangéliumi szövetségének gondolatát fejtegeti.⁴³ Az evangéliumi szövetség haderejének fel kellett volna szabadítania az országokat a császár és öccse hatalma alól, és biztosítania kellett volna teljes szabadságukat. Viszont éppen így megtaláljuk Zwingli befolyásának nyomait Gaismair ideológiai főművében, a „Tirolai Alkotmány”-ban.⁴⁴

³⁵ A levelet A. *Holländer* jelentette meg. (Der Schlern, XIII., 1932. 381—383. l.)

³⁶ Der Schlern, XIII., 1932. 383. l.

³⁷ LRA Innsbruck, Tirol. Empör. Fol. 359, 365, 367^v—368.

³⁸ LRA Innsbruck, An die Fürstliche Durchlaucht II. Fol. 61^v, 62^v.

³⁹ *Karl Schadelbauer*: Drei Schreiben über Michael Gaismair im Staatsarchiv zu Zürich (Tiroler Heimat, N.F. III. 1930. 90—91. l.).

⁴⁰ Zwingliről *R. Staehelin*: Huldreich Zwingli. Sein Leben und Wirken nach den Quellen dargestellt I—II. (Basel, 1895. 1897), *O. Farner*: Huldreich Zwingli I—III. (Zürich, 1943, 1946, 1954).

⁴¹ *O. Seitz*: Die Theologie des Urbanus Rhegius speziell sein Verhältniss zu Luther und Zwingli (Gotha. 1898) 84. sk. l. Egy Zwingli eszméit hirdető prédikátornak Gaismairra gyakorolt befolyásáról írt az Udvari Tanács 1526. ápr. 11-én (Tirol. Empör. Fol. 563).

⁴² *Val. Lötscher*: Der deutsche Bauernkrieg in der Darstellung und im Urteil der zeitgenössischen Schweizer (1938), 41. l.

⁴³ *O. Vasella*: Ulrich Zwingli und Michael Gaismair, der Tiroler Bauernführer (Zeitschrift für Schweizer Geschichte XXIV. 1944), 388—413. l.

⁴⁴ A Tirolai Alkotmány eredetét és elemzését ismerteti tanulmányom, *J. Macek*: Das revolutionäre Programm des deutschen Bauernkrieges von 1526 (Historica II. Praha. 1960. 111—114. l.).

Gaismair Klostersben, Graubünden kanton Prättigau körzetében, egy hegyi kunyhóban gondolta végig és vetette papírra a „Tirol Alkotmány”-t. A hegyek magányában keletkeztek a népállam és a szocialista köztársaság fantasztikus távlatainak zseniális gondolatai. A forradalmi gondolkodó értékesítette itt a parasztháború addigi tapasztalatait, támaszkodott a tirolai nép szabadságharcának régi hagyományaira, felhasználta a Zwingli reformációjától nyert ösztönzéseket is, és megalkotta Tirol új államrendszerének képét. Az országban érvényesüljön minden polgár teljes egyenlősége, „hogyanis senki se legyen a másik fölé rendelve. Ezért a nemesség és az egyházi méltóságok előjogait meg kell szüntetni, a városokat — Brixen és Trident kivételével — le kell rombolni, és a népnek falvakban kell élnie. A mezőgazdasági művelésre alkalmas föld kerüljön a parasztok birtokába; az egyetlen teher — adó formájában — az államkincstárba legyen befizetendő. Minden ipari vállalkozás felett egyedül és kizárólag az állam rendelkezze, s ez irányítsa a kézművességet és a bányászatot is. Az új társadalom tehát a termelőeszközök kollektív állami tulajdonának alapján épüljön fel. Így válnék a nép a gazdasági élet savává és az állami hatalom főforrásává és megtestesítőjévé . . . Tirol tehát olyan köztársasággá alakulna, amelyben az egész lakosság választja a helyi igazgatási szerveket és az ország kormányát. Ez utóbbi székhelye az ország ideális középpontjában fekvő Brixen lehetne. Az iskola-ügy és a kultúra hathatós támogatására a paraszti- és bányász-küldöttek mellé három tudós egyetemi tanárt kellene választani. Az oktatás állami, világi legyen, az egyház nemcsak tulajdonát és minden földbirtokát, de a nevelés terén élvezett előjogát is veszítse el; a papok csupán a köztársasági hivatalok szolgái legyenek. A régi kormány feladatát képezné az Adige-völgyi mocsarak kiszáritása, így az Adige folyó mentén tágas, Tridenten is messze túlterjedő nagy legelők keletkeznének, új termékeny talaj volna nyerhető és megjavulnának a lakosság egészségügyi viszonyai is. Minden tekintetben támogatni kell a hazai, állami kereskedelmet, az egész ország területén egyaránt érvényes pénz- és mértékrendszert kell bevezetni. A népköztársaság az öregekről és szegényekről is gondoskodnék. A megszüntetett kolostorokban ápoljanak betegeket és az állami kórházak hálózatát egészítse ki az aggod menhelyeinek állami hálózata. Természetesen az egészségügyi és népjóléti szolgáltatások ingyencsek lennének.

Gaismair tartományi alkotmánytervezetének nem egy gondolata bizonyára ma is élnek, aktuálisnak hat; zseniálisan vázolja fel a forradalmi távlatokat és századokkal előzi meg saját korát. A népköztársaság, melyben a termelést államosították, a népjóléti gondoskodás és a kulturális intézmények tökéletes rendszerével, még ma is inkább a forradalmi harc célkitűzése, mint valóság. Ezért kincse a Tirol Alkotmány minden idők politikai és filozófiai örökségének, melyhez hasonlót nem találtunk sem a reformáció korában, sem az azt követő századok során. Még leginkább a XVIII. és XIX. századi utópista szocialisták nagy műveikhez mérhető.

De Michael Gaismair nem utópiára gondolt. A forradalmi Tirolról alkotott képét fogalmazta meg a néptömegek harci programjaként. Biztosan tudjuk, hogy Gaismair forradalmi szervezetének tagjai ismerték a Tirol Alkotmányt, és annak eszméi szerint éltek. Az innsbrucki kormány hírszerzői, akik a forradalmárok egy csoportját a hegyek között felkeresték, jelentették, hogy ezek az emberek valamennyien betéve tudják a Tirol Alkotmányt.⁴⁵ Éppen ezért keveredik

⁴⁵ Két kém 1527. szept. 15-i jelentésének másolata LRA Innsbruck, Miscellanea 106, Fol. 194.

Gaismair tervezetében az utópia a realitással; a forradalmi távlatok a tiroli valóságból következnek.

1526 tavaszán Gaismair már nem állt egyedül. Több, mint 1000 fegyverese volt, akik hozzászegődtek. Graubünden és a határhegység vált ugyanis sok forradalmár menedékhelyévé, akik a parasztháború leverését követően Németországból, az osztrák tartományokból és Tirolból elmenekültek.⁴⁶ Gaismair egymásután kereste fel és gyűjtötte maga köré a menekülteket, és a Tiroli Alkotmányban határozta meg forradalmi harci programjukat. Közösén készítették elő egy tiroli betörés tervét és a parasztháború új szakaszát. Ezt a tervet hűsvétra kellett volna megvalósítani. A tiroli parasztoznak és bányászoknak kellett volna fellázadniuk, és Gaismair seregéhez csatlakozniuk. De mielőtt még az akciót megkezdték volna, elárulták a felkelést és a forradalmi bizottság tagjait, élükön Gaismair fivérével, Hans-szal, kivégezték.⁴⁷ A kormány ugyanakkor katonaságot küldött Glurns felé, hogy a forradalmi csapatok felvonulását Graubündenből feltartóztassa.⁴⁸

De Michael Gaismair most sem vesztette el a bátorságát, hanem megragadta az alkalmat, amelyet a salzburgi érsekség területén, Pinzgauban és Pongauban dúló parasztháború nyújtott. Már 1525 tavasza óta folytak itt szívós harcok, melyek során a forradalmi csapatok kerekedtek felül és megtartották állásaikat a hegyvidékeken.⁴⁹ Gaismair titkos összeköttetésben állott ezekkel a felkelőkkel és elhatározta, hogy embereivel segítségükre siet. A harcot a kizsákmányolók ellen a világ bármely részén megvívhatjuk, Tirol népének szabadsága Pinzgauból is eljöhét — így gondolkodott a forradalmár, mikor csapataival megindult. Merész vállalkozásba kezdett. Néhány száz harcos titkos hegyi ösvényeken és szorosokon át jutott Tirolon keresztül a több mint 200 km távolságra fekvő Zillertalba és Pinzgauba.⁵⁰ A lakosság támogatása nélkül ez aligha sikerülhetett volna. 1526 májusában Gaismair már Radstadt-nál állt csapataival, mint a paraszthadsereg egyik, kb. 5000 főnyi részének főparancsnoka.⁵¹ A másik rész parancsnokává Peter Pässlert, a neves tiroli forradalmárt választották. A két jóbarát már előre megegyezett; nemzetközi tekintélyük olyan nagy volt, hogy a Pinzgauból, Salzburgból, az osztrák tartományokból és különböző német és svájci kerületekből, valamint a Tirolból érkezett harcosok is engedelmességet fogadtak nekik. Megkezdődött a német parasztháború következő szakasza, a pinzgaui parasztháború.

De Radstadt alatt nem teljesültek Gaismair reményei. Eredménytelen volt a parasztsereg kísérlete, hogy hatalmába kerítse a várost; a balsiker aláásta a támadók harci szellemét, és az idő eközben a nemeseknek dolgozott. Gaismair győzött ugyan a Mandling-i szorosban, de a közelgő összeomlást nem volt képes

⁴⁶ Magában az appenzelli tartományban az egykori parasztseregek 700 tagja állt Gaismair parancsnoksága alatt (LRA Innsbruck, An die Fürstliche Durchlaucht II. Fol. 265v).

⁴⁷ Hans Gaismairt 1526. máj. 28-án végezték ki. (LRA Innsbruck, An die Fürstliche Durchlaucht, II. Fol. 277).

⁴⁸ LRA Innsbruck (Tirol. Empör. Fol. 565v—567).

⁴⁹ K. Köchl: Die Bauernkriege im Erzstift Salzburg in den Jahren 1525 und 1526 (Mitteilungen der Gesellschaft der Salzburger Landeskunde 47, 1907. 18. l.). — A. Holländer: Studien zum Salzburger Bauernkrieg 1525 mit besonderer Berücksichtigung der reichsfürstlichen Sonderpolitik (Mitteilungen für Geschichte und Salzburger Landeskunde 73. 1933) 91. l.

⁵⁰ A Gaismair seregének útját feltüntető térkép megtalálható J. Macek: Tyrolská selská válka, 480. l.

⁵¹ Leonhard Dürnpacher radstadti irnok naplója 1526. jún. 4. (Mitteilungen für Geschichte und Salzburger Landeskunde. II. 1861—1862. 167. l.)

elhárítani; közben ugyanis a felkelő sereg Peter Pässler vezette része 1526. július 1-én döntő vereséget szenvedett, és a parasztok páni félelemtől űzve, a hegyekbe vagy hazájukba menekültek.⁵² Gaismair ekkor kiváló parancsnoki tehetségnek adta tanújelét. Sikerült a forradalmi hadsereg magvát megtartania és harci készségbe rendeznie. Visszaverve a Sváb Szövetség zsoldosainak támadásait, a nemzetközi forradalmi hadsereg kereken 2000 emberével Michael Gaismair rendezetten vonult vissza.⁵³ A Hohe Tauern felé vette útját, tüzérségével együtt átkelt annak legmagasabb hegygerincén (2600 m felett), és a kelet-tiroli Lienz felé ereszkedett le.⁵⁴ Zseniális harcászati teljesítményével nem csekély zavarba hozta a Sváb Szövetség katonai szakértőit, akik kizártnak tartották, hogy egy ilyen erős katonai alakulat ilyen gyorsasággal tudjon a magas hegységen átkelni. Végre Tirolban voltak tehát Gaismair forradalmi csapatai, s az első városok és várak tárt kapukkal fogadták őket.

1526 nyarán terveinek megvalósítására törekedve Michael Gaismair megkísérelte, hogy a tiroli parasztháborút az európai magas politika egyik láncszemévé tegye. Hosszabb ideje állt már kapcsolatban Franciaországgal és főként a Velencei Köztársasággal,⁵⁵ mely évek óta folytatott szívós harcot a habsburgi seregekkel Észak-Itáliában. És most érkezett el számára a különösen kedvező pillanat. 1526. május 22-én megalakult a franciaországi Cognac városában a Habsburgok ellen irányuló nagy koalíció Franciaország, Velence, Firenze, Milano és VII. Kelemen pápa részvételével.⁵⁶ A Cognac-i Liga létrejötté új reménnyel töltötte el a parasztsereget, amely évek óta véres harcban állt Habsburg V. Károly császárral és fivérével, Ferdinánd főherceggel. Michael Gaismair már Velence követével tárgyalt, hogy biztosítsa magának a Köztársaság katonai és pénzügyi segítségét. Az emberiség történetében ez volt az első eset, amikor egy lázadó paraszthadsereg kísérletet tett arra, hogy a bonyolult nemzetközi politikába tevékenyen bekapcsolódjék.

Michael Gaismair bízott Tirol népének széleskörű támogatásában; ezért csapataival a Pustertal felé vonult és Sterzing felé közeledett. Parancsba adta embereinek, hogy csak a nemesek várait és az egyházi birtokokat támadják.⁵⁷ Így akarta a tiroliakat fegyvereseinek forradalmi és nemesség-ellenes érzelmeiről meggyőzni. De a várt segítség helyett a nép csak tétován és vonakodva támogatta, mert halálosan félt a kegyetlen büntetésektől és az ország zsoldos megszállásától. A forradalom több vezetőit megölték; akik még éltek, a börtönökben senyvedtek. Nagy zsoldosseregek vonultak be Tirolba a császári főparancsnok, Georg von Frundsberg vezérlete alatt, aki később a Róma elleni támadás (sacco di Roma) vezetőjeként vált ismertté. Michael Gaismair győzött ugyan néhány esetepatében a zsoldosok felett, végül mégis kénytelen volt Agordonál a

⁵² K. Köchl: i. m. 98. l.

⁵³ Marino Sanuto: I Diarii 42, Col. 82, Col. 169.

⁵⁴ LRA Innsbruck, An d. F. D. II. Fol. 305—306; Causa Domini 1523/26, Fol. 288—288v.

⁵⁵ W. Vogt: Die Correspondenz des schwäbischen Bundeshauptmanns Ulrich Artzt von Augsburg aus dem Jahre 1524 und 1525 (Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. VII. Augsburg, 1880. 211. l.).

⁵⁶ G. Salvioli: Nuovi studii sulla politica e le vicende del l'esercito imperiale in Italia nel 1526—1527 (Archivio Veneto XVI. 1878. 273—274. l.). — K. Brandi: Kaiser Karl V. (3. kiad. München, 1941), 208. l. — Az itáliai eseményekkel kapcsolatban pl.: Storia di Milano VII. Milano. 1957. 265. l.

⁵⁷ M. Sanuto: I Diarii 42, Col. 125; LRA Innsbruck Hofreg. R.A IV 30, Fol. 48—49. (L. Püchler vallomása).

Velencei Köztársaság területére visszavonulni.⁵⁸ Ezzel megkezdődött a tirol parasztháború utolsó fejezete.

Velence tisztviselői — a korábbi egyezség értelmében — Gaismair seregei előtt megnyitották a határt, és megakadályozták a császáriakat az üldözésben. De ezzel együtt felmerült a kérdés Velencében, hogy mi történjék a 2000 forradalmárral, akiknek mindegyike tapasztalt és edzett harcos volt. Elérkezett a pillanat Michael Gaismair számára, hogy kifejtse szerteágazó nemzetközi politikai terveit.

Az 1526. július 17-éről 18-ára virradó éjszakán⁵⁹ érkezett Gaismair seregének 12 képviselőjével Velence városába és kihallgatást kért a Dogétól és a Köztársaság főtisztviselőitől. Velence patríciusai meg tudták becsülni 2000 tapasztalt katonát értékét, és szeretnék volna azokat céljaiknak megnyerni. Titkos tárgyalásaikon ígéretet tettek, hogy Gaismair Tirol elleni betörését fegyveresen és anyagilag támogatni fogják.⁶⁰ De előbb ő segítse a velencei hadsereget, amely Cremona és Bergamo vidékén küzd a császáriak ellen; hiszen csak a császáron aratott győzelem után valósíthatja meg Velence támogatásával Tirol felszabadítását. A forradalmárok nem sejtették, hogy az „Adria királynője” álnok politikájának áldozataivá váltak. A Velencei arisztokraták nem azonosították magukat a szegény nép harcával, nem tanúsíthattak megértést a forradalmi hadsereg iránt, amely az elnyomás bilincseit akarta szétörtni. De a francia király követe is sürgette,⁶¹ hogy Velence kormánya hagyja abba a kacérkodást a keresztény világrendet fenyegető lázadókkal. A pápa is teljesen elzárkózott attól, hogy forradalmat szítson Tirolban. Velence ezért azt tervezte, hogy néhány éven belül a forradalmi paraszthadsereget szokványos zsoldossereggé alakítja át.

De Michael Gaismair 1526-ban még nem sejtette, hol végződik az út, amelyen a Velencei Köztársaság szolgálatában elindult. A Habsburg-Monarchia ellen harcolt Tirolban és Pinzgauban, és bízott benne, hogy a Pó-síkságon is sikerülni fog a Tiroli Népköztársasághoz vezető utat a császári hadsereggel szemben kiverekedni; ezért merészkedett ki az európai politika széles tengerére, és nem vette észre, hogy annak hullámai egyre távolabb ragadják Tirol partjaitól. A forradalmi hadsereg első haditettei az itáliai csatamezőkön nagyon eredményesek voltak. Sok dícséretet hallunk a bátran küzdő parasztseregről,⁶² és tanúi vagyunk cremonai győzelmének.⁶³ De az ellenfél erős volt, és a küzdelem csak lassan haladt előre. A Pó moesaras vidékén elszálltak az illúziók, csökkent a sereg morális ereje, különösen amikor Velence nem küldött sem fegyvert, sem pénzt. Tetézte még a bajt, hogy az amúgy is gyenge egészségű kapitányt alattomos láz támadta meg, s 1526. szeptember 1-én betegsége oly súlyosra fordult,⁶⁴ hogy Bresciába kellett szállítani, ahol feleségét a Köztársaság már korábban elhelyezte. 1526 november elején⁶⁵ Gaismair már annyira felépült, hogy visszatérhetett seregéhez. Itt azonban nagy csalódás érte, mert embereinek egy része

⁵⁸ G. Kirchmair FRA I, 1855. 476. l.

⁵⁹ Dr. Angerer Georg Frundsberghez (Děčini Levéltár, 1526. júl. 19.).

⁶⁰ *M. Sanuto*: I Diarii 42, Col. 154. A Habsburgok erről dr. Angerer követtől kaptak titkos tájékoztatást (Děčini Levéltár i. h.).

⁶¹ *M. Sanuto*: I Diarii 43, Col. 210.

⁶² A velencei Tizek Tanácsa úgy nyilatkozott, hogy Gaismair „nemcsak Tirol, de Németország legjobb kapitánya, kitudó hadvezér, akivel a parasztok együttéreznek”. (L'archivio di Stato Venezia, Consiglio dei X. Reg. 1525/26. Fol. 79—79v).

⁶³ *M. Sanuto*: I Diarii 42, Col. 432 („lauda molto il capitano Michiel Gosmaier . . .”).

⁶⁴ *M. Sanuto*: i. m. Col. 545.

⁶⁵ Uo. 43, Col. 165.

elhagyta a csatateret és bűnbánattal eltelve megindult a hazába visszavezető úton. Gaismair kimeríthetetlen tetterővel más felkelő csoportokkal egészítette ki seregét, és újra sikeresen beavatkozott a harcokba.⁶⁶ De hiába fordult Velencehez segítségért, csak üres ígéretekot kapott a patríciusoktól, de semmi támogatást nem nyújtottak a felkelőknek, akik Tirolba akartak betörni.

Gaismair továbbra is küldött partizán egységeket a tiroli határra, sőt ő maga is odament, hogy fenntartsa a kapcsolatot a titkos forradalmi szervezetekkel Tirolban. Baráti kapcsolatban állt Peter Pässlerrel, és elérte a Signoriánál, hogy a velencei börtönben fogvatartott Pässlert szabadon engedjék, és csapata élén ismét harcolhasson a brixeni püspök ellen.⁶⁷ 1527 októberében azonban a bátor Pässler orgyilkosság áldozata lesz; egy barátja öli meg, és az innsbrucki kormány kifizeti a judáspénzt.⁶⁸

Ferdinánd főherceg ugyanis már 1525-ben vérdíjat tűzött ki Gaismair és Pässler fejére. Gaismair gyilkosának 1400 forint járt és bűnbocsánat összes korábbi vétkeiért.⁶⁹ Abban az időben 1400 forintért egy kisebb uradalmat lehetett vásárolni — nem csoda tehát, hogy az ilyen magas jutalom csábított és elvakított sok kalandort. Sokan próbálkoztak, hogy közelébe férkőzve Gaismairt kelepcébe csalják. Kémek figyelték minden lépését és küldték jelentéseiket Ferdinándnak. Ferdinánd, 1526 óta Csehország és Magyarország királya, évek óta lázas erőfeszítéssel azon igyekezett, hogy a fáradhatatlan forradalmártól megszabaduljon. Szakadatlanul számonkérte hivatalnokaitól, mikor ütik végre agyon a „lázadót” és biztatta őket, hogy tanúsítsanak nagyobb kezdeményező készséget, és bármi módon, mielőbb tegyék el Gaismairt láb alól. De Gaismair körül hű barátok tömörültek, így minden lesvetés megghiúsult. Peter Pässler azonban a hajsza áldozatává vált, nem is sejtve, hogy az árulás egyik barátja törhüvelyében rejtőzött.

1527-ben Gaismair folytatta fáradozásait, hogy Velence támogatásával Tirolba betörjön. Szüntelenül ostromolta követeléseivel a velenceieket, küzdött társaival együtt a császáriak ellen a haretereken, és közben támogatta a forradalom titkos szervezeteit Bolzano, Trident és Brixen környékén. Eközben újabb heves lázroham szakította el hosszabb időre hűséges embereitől, és hosszadalmas lábadozása alatt képtelen volt seregét együtt tartani. A forradalmi sereg további csoportjai morzsolódtak le és tértek vissza Tirolba és a német területekre. Az egykori parasztsereg maradéka a velencei haderó szerves részévé vált, a forradalmárokból zsoldosok lettek. 1528-ban a Velencei Köztársaság Nagytanácsa hozzájárult, hogy a beteg Gaismair kapitány a hadseregből örökre kilépjen, hogy feleségével és gyermekével Padovában telepedjék le, és hogy a Velencei Köztársaság szolgálatában szerzett érdemeiért évi 300 dukát⁷⁰ nyugdíjban részesüljön. Nyugdíját Gaismair még azzal is meg akarta szolgálni, hogy az elégedetlen svájci, német, osztrák és tiroli parasztok és bányászok körében katonákat toborzott a Velencei Köztársaság számára.

Gaismair kiválása a hadseregből és átköltözése Padovába nem azt jelentette, hogy minden tervét feladta. Ő maga állandóan a Tiroli Alkotmány szelle-

⁶⁶ Uo. Col. 270.

⁶⁷ *J. Macek*: Petr Pässler, 27. l.

⁶⁸ LRA Innsbruck, Buch Tirol I. Fol. 245v.

⁶⁹ LRA Innsbruck, An Königl. Majestät III. Fol. 295; LRA Innsbruck, Vom K. M. Fol. 241—241v.

⁷⁰ *M. Sanuto*: I Darii 46. 1897. Col. 491.

mében élt, terjesztette azt maga is, barátai révén is; titokban Tirolban és Svájcban járt és fegyvereseket toborzott a Ferdinánd elleni harcra.⁷¹ Ezért köröztek körülötte az Innsbruckból pénzelt kémek és gyilkosok továbbra is, mint a keselyűk. 1529-ben Gaismair volt a lelke annak az új, szétágazó Ligának, melyben Zwingli, Velence, Hesseni Fülöp tartománygróf és a többi német protestánsok fogtak volna össze V. Károly császár és Ferdinánd király ellen.⁷² Gaismair időnként Zürichben tartózkodott, ahol díszpolgárrá is kinevezték, és Velencében a Signoriával tárgyalt. Az 1526. év tervei egy nagy evangéliumi szövetség megalakításáról új alakban, új életre keltek. De a merész tervek ez alkalommal is összeomlottak; Ulrich Zwingli halála, aki 1531. október 11-én elesett a kappeli csatában, végleg eltemette Gaismair reményeit.

Padova egyik elővárosában, egy tágas házban élte le utolsó éveit egy idő előtt megrokkant férfi, aki olasz módra öltözködött. Alig múlt negyven éves, és mégis több emberöltőt élt át. Úgy látszott, mintha beletörődött volna vereségébe; de nem így volt, olthatatlan láng lobogott szívében. A csendes ház éjnek idején küldöncök és titkos megbízottak egész hálózatának központjává vált, akik utasításokat és parancsokat vittek Tirolba. Ez összeköttetések fenntartására főleg az anabaptista közösség titkos szervezete szolgált, amely egyaránt elutasította a katolikus és a protestáns egyházat, és az evangéliumi testvériség teljes egyenrangúságának eszméi szerint élt.⁷³ A tiroli nemesség ezért látott az anabaptistákban veszedelmes lázítókat, akiket máglyán égettek el, börtönökben tartottak fogva, vagy kiutasítottak az országból. A tiroli anabaptisták akkoriban százával vándoroltak Husz János és az evangéliumi szabadság honába, Morvaországba. Köztük voltak Gaismair rokonai is; maga Michael Gaismair azonban nem tartozott az anabaptisták közé, valószínűleg ateista volt. Minden esetre elhagyta vallását, gyermekeit nem kereszteltette meg, templomba soha nem járt.⁷⁴ Ezzel magára haragította ugyan Velence és Padova tisztviselőit, akik azonban nem mertek ellene nyíltan fellépni, mert ismerték nagy érdemeit, és tudták, hogy a velencei kormányzat legmagasabb köreiben is nagy kedveltségnek örvend. Úgy tűnt, hogy a világ megfedkezett a padovai polgárról, a forradalom egykori kapitánya meg a világról. De ez csak látszat volt; Ferdinánd királynak nem volt nyugodt álma a távoli Prágában és Bécsben, amíg az „oedmány forradalmár és lázító” életben volt.⁷⁵

1532. április 15-én viharos, esős reggelre ébredt Padova. Hajnalban zörgettek Michael Gaismair házának kapuján. Hiányos öltözékben, oldalán ezüst törével nyitott kaput, amelyen barátja, Jacometo Cavalcatore lépett be két kereskedővel, akik Gaismairtól állítólag lovakat szándékoztak vásárolni. Az istállóba lépve az áruló barát és a két ismeretlen (olasz zsoldosok voltak Nápoly-

⁷¹ Gaismair prättigauai tartózkodásáról Ferdinánd király kéme 1528. máj. 18-án tesz jelentést. (LRA Innsbruck. Miscellanea 106, Fol. 162.)

⁷² Zwingli terveiről követeinek a velencei Signorián elhangzott beszéde ad tájékoztatást. *J. Strickler: Die Eidgenössischen Abschiede aus dem Zeitraume v. 1529 bis 1532*, 4. köt. 1b. szakasz. Zürich, 1876. 487—488. I. Gaismair zürichi díszpolgárságáról ld.: LRA Innsbruck, Buch Tirol II. Fol. 189—189v.

⁷³ *J. Loserth: Der Anabaptismus in Tirol, von seinen Anfängen bis zum Tode Jakob Huter's (1526—1536)*. Archiv f. österr. Geschichte. 78. Wien, 1892. 431—570. l.

⁷⁴ Ez Magdalena Gaismairnak a velencei Signoriához intézett kérelméből látható. (*M. Sanuto: I Diarii* 56. Col. 67—68.)

⁷⁵ Pl.: LRA Innsbruck, Geschäft v. Hof 1530. Fol. 106; An d. K. M. IV. Fol. 326; Gemain Missiven 1530, Fol. 263 stb.

ból) a forradalom vezérére vetették magukat és 42 törzsúrással megölték.⁷⁶ Végre, két év elmúltával teljesült az „isten kegyelméből” uralkodó, Ferdinánd király parancsa. Magdalena, Gaismair özvegye és az árvák zokogva borultak a megcsónkított tetemre; egy a forradalomnak szentelt élet véget ért, ismét egy jóbarát árulása következtében. Az eretnek egyházi temetését a hatóságok megtagadták; csak a velencei kormány közbelépésére helyezték a forradalmár holttestét örök nyugalomra, valószínűleg a padovai Szt. Zsófia székesegyházban. Michael Gaismair 1532-ben bekövetkezett halálával ért véget a tiroli parasztháború, és lezárult a nép szabadságáért folytatott hősi küzdelmek sorozata, egyúttal a német parasztháború utolsó fejezete is. Meg vagyok róla győződve, hogy Gaismair nemcsak a múlthoz tartozik, de része a jelennek, sőt a jövőnek is. Tirol tartomány e nagy fia nemcsak hátorságával és merészségével, de forradalmi célkitűzései iránt tanúsított hűségével is követendő példát mutatott az egész emberiségnek. A nép jólétéről, az igazságos társadalmi rendről, az egyszerű emberek boldogulásáról nem elég beszélni és tárgyalni, azért küzdenünk is kell. Erre tanít ma is bennünket a hátor tiroli forradalmár élete. A Tiroli Népköztársaság eszméje egy reményekkel teljes jövő távlatai felé mutat, ezért ma is őszintén csodáljuk és a forradalmi hagyományok ékkövének tekintjük.

A tiroli parasztháborúval kapcsolatban egy további fontos körülményt is hangsúlyozni kívánok. Michael Gaismair vezetése alatt német és olasz forradalmárok harcoltak egy igazságos társadalmi rendért; a nyelvi és nemzetiségi különbség nem gátolta egyetértésüket. Michael Gaismair és társai ebben a vonatkozásban is ragyogó példát nyújtottak a nemzetközi testvériségről és szolidaritásról a következő nemzedékeknek.

J. MACEK

MICHAIL GAISMAIR, DER TIROLER REVOLUTIONÄR

Zusammenfassung

Gaismair war keineswegs nur der örtliche Anführer einer bedeutungslosen Revolte, sondern einer der größten Männer der Reformation, einer der genialsten Politiker und Denker aller Zeiten. Er wird aus dem Familienkreise eine nicht genau formulierte, eher geahnte als bewußte Unzufriedenheit mit der bisherigen Gesellschaftsordnung in sein weiteres Leben mitgenommen haben. In dieser Unzufriedenheit bestärkte ihn noch der Anblick des schweren Lebens untertäniger Menschen und der mühseligen Arbeit der Bergleute. Er nahm die aus dem Volk kommenden Ideen der Reformation mit hungriger Seele in sich auf und durch sie trat er zu den geheimen Revolutionsausschüssen in Verbindung, die 1524 »im Lande an der Etsch« entstanden.

Am 9. Mai 1525 entbrannte der Tiroler Bauernkrieg, wodurch sich das Landvolk und die Bergleute der Grafschaft Tirol den deutschen, schweizerischen und österreichischen Bauern zur Seite stellten. Nichtsdestoweniger war die internationale Lage von allem Anfang an der Entwicklung der revolutionären Bewegung nicht günstig. Eine weitere Schwäche der Revolutionsbewegung war ihre örtliche Zersplitterung und innerer Zwiespalt. Unter den Aufständischen bildeten sich bald zwei Flügel: auf der einen Seite die Konservativen — vermögende Bauern, Bergleute und Bürger—, auf der anderen die Radikalen — arme Bauern, Bergleute, Tagelöhner, Gesinde, »das arme Volk«. Zu Beginn des Aufstandes herrschten in den rebellischen Haufen die Vorstellungen der Radikalen, später kamen aber allmählich schon die Konservativen und Bürger zu Wort, die begannen, ihre eigenen Konzeptionen in den Aufstand zu tragen. Von großer Hilfe war ihnen dabei der Landesfürst, Ferdinand von Habsburg, ein ungewöhnlich gebildeter und fähiger Herrscher. Er wählte die Taktik teilweiser Zugeständnisse, indem er zugleich die Konservativen unterstützte.

⁷⁶ Gaismair megölésének részletes leírását „sier Zuan Badoer, dottor et cavalier, podesta di Padova” levelében közli a velenceiekkel. (*M. Sanuto: I Darii 56. Col. 61—63.*) Ugyancsak a gyilkosságról ír Cyprian von Thun fivérének, Zsigmondnak (Děčini Levéltár, 1532. ápr. 25.).

Auch Michael Gaismair vertraute Ferdinand, glaubte seinen Versprechungen. Die Aufständischen traten vor den Fürsten mit einem Reformprogramm und mit dem Ersuchen um Milderung der Abgaben und der drückenden Verhältnisse. Dieses Programm war keineswegs revolutionär. Ferdinand gewährte den Untertanen einige geringfügige Erleichterungen und befahl die Abschaffung übermäßiger außerordentlicher Abgaben. Hingegen lehnte er den Großteil solcher Forderungen ab, die Freiheit der Weiden, Wälder und Gewässer betrafen oder die Abschaffung drückender Zölle, Mauten und Steuern.

Die Aufständischen wurden auseinandergetrieben. Michael Gaismair blieb nichts anderes übrig, als Tirol zu verlassen und die Revolution jenseits der Grenzen vorzubereiten.

Er sah in Zwingli den gebildeten Denker, der in stande war, die Konzeption des neuen Lebens der Menschen nach allen Seiten hin zu überlegen. Hingegen half Gaismair seinem Freunde Zwingli mit Ratschlägen in praktischen, politischen und militärischen Fragen. Sein Einfluß ist deutlich in dem »Feldzugsplan«, in welchem Zwingli den Gedanken eines großen evangelischen Bundes von Süddeutschland, der Schweiz und Tirol auseinandersetzt. Andererseits finden wir Spuren von Zwinglis Einfluß in den Ideen von Gaismairs ideologischem Hauptwerk, der »Tirolischen Landesordnung«. Gaismair hat damit in genialer Weise revolutionäre Perspektiven entworfen und ist seiner Zeit um Jahrhunderte vorausgeeilt. Die Volksrepublik mit ihrer verstaatlichten Erzeugung und einem vollendeten System sozialer Fürsorge und kultureller Institutionen ist immer noch eher das Programm des revolutionären Kampfes als Wirklichkeit. Die Tiroler Landesordnung ist daher eines der Kleinode aus dem politischen und philosophischen Erbgut aller Zeiten, sie hat nicht ihresgleichen weder zur Zeit der Reformation noch in späteren Jahrhunderten. Am ehesten nähert sie sich den großen Werken der sozialistischen Utopisten des 18. und 19. Jahrhunderts.

Im Mai 1526 begann Gaismair eine weitere Etappe des deutschen Bauernkrieges, den Pinzgauer Bauernkrieg auszufechten. Er vertraute auf die allseitige Unterstützung durch das Volk von Tirol. Die erwartete Hilfe wurde jedoch nur zögernd und ungerne geleistet. Das Volk lebte in Todesangst vor den grausamen Strafen, fürchtete die Besatzung des Landes von Söldnern. Michael Gaismair siegte zwar in einigen Scharmützeln mit den Söldnern, war aber sodann gezwungen, sich auf das Gebiet der Republik Venedig zurückzuziehen. Die Patrizier von Venedig wußten den Wert von 2000 erfahrenen Soldaten zu würdigen und wünschten, sie für sich zu gewinnen. In geheimen Verhandlungen versprachen sie Gaismair bewaffnete und finanzielle Unterstützung für seinen Einfall in Tirol. Die Revolutionäre ahnten nicht, daß sie der arglistigen Politik der Königin der Adria zum Opfer fallen sollten, daß sie die Wellen weiter und weiter von den Ufern Tirols fortrissen. Der Rest des einstigen Bauernheers war zu einem regelrechten Bestandteil der venezianischen Armee geworden, die Revolutionäre wurden zu Söldlingen. Im Jahre 1528 gestattete der Große Rat der Republik Venedig dem kranken Hauptmann Michael Gaismair, das Heer für immer zu verlassen.

In einem geräumigen Hause eines Vororts von Padua verlebte er seine letzten Lebensjahre. Mit seiner Ermordung im Jahre 1532 endete der Tiroler Bauernkrieg und zugleich schloß das letzte Kapitel des deutschen Bauernkrieges, des heldenhaften Kampfes für die Freiheit des Volkes.